

Monumentele arheologice și de arhitectură sînt dovezi materiale necontestate doveditoare a vechii noastre culturi, una din cele mai caracteristice pentru zona de interferențe în care s-a dezvoltat poporul nostru. Cu ele ne-am mîndrit totdeauna și prin ele am cîștigat un loc binemeritat în cultura universală. Ținînd seama de vitregiile vieții istorice în care am trăit, pentru unii, apariția și păstrarea unor astfel de opere a putut părea un adevărat miracol. Nu poate fi vorba nicidecum de un miracol, ci numai de strînsa legătură materială și spirituală dintre omul care a biruit valul greutăților și pămîntul pe care îl locuia, înzestrat cu toate darurile naturii.

Armonia vieții creatoare, constructivă, a predecesorilor noștri a înzestrat pămîntul țării cu mult mai multe monumente decît cunoaștem azi, dar pe unele le-a ros dintele necruțător al vremii, iar altele au fost năruite prin ignoranța și lăcomia urora dintre semenii noștri fără suflet și înțelegere. Pentru stăvilirea acestui proces de descompunere s-a luptat totdeauna cu îndîrjire prin urmărirea și pedepsirea infractorilor care cădeau sub incidența legilor de protecție. Dar aceste măsuri nu au înlăturat neajunsurile care se observau, mai ales în timpurile mai noi cînd infracțiunile se înmulțeau iar incuria devenea tot mai frecventă. Motivul principal al acestei stări de lucruri era lipsa unui organism central care să observe degradările monumentelor și să intervină practic pentru îndreptarea situației.

Cu peste o sută de ani în urmă oamenii de bine din țară și-au dat seama că trebuie să se intervină energic pentru curmarea răului care ne putea lipsi de una din prețioasele comori ale culturii noastre. Începuturile au fost timide dar salutare. În această privință nu poate fi lipsită de interes cunoașterea unei îndelungate dibuiri pentru aflarea celei mai bune căi de intervenție spre conservarea și restaurarea monumentelor de arhitectură și artă.

Începutul l-a făcut A. G. Golescu, ministrul cultelor din Țara Românească. În anul 1859, acesta a considerat util să formeze o comisie care să facă cercetări istorice și arheologice la toate bisericile și mănăstirile din țară. Trebuia mai întîi să se știe ce există, în ce stare sînt și ce obiecte arheologice posedă.

În anul următor, ministrul și trimite în țară patru delegați care să facă astfel de cercetări arheologice, cum se spunea atunci. Aceste misiuni erau conduse de Alex. Odobescu pentru județele Argeș, Vîlcea, Gorj, Mehedinți și Dolj, Cesar Bolliac pentru Ilfov, Vlașca, Teleorman și Romanați, maiorul D. Pappazoglu la Olt, Muscel, Dîmbovița și Prahova și Alex. Pelimon în Buzău, Rîmnicu-Sărat, Brăila și Ialomița. Observațiile acestora, mai ales ale lui Odobescu, au constituit o adevărată revelație și reprezentă cunoașterea și salvarea unui prețios material cultural, care a îmbogățit bibliotecile și muzeele noastre. Aceste cercetări sînt cunoscute și nu mai este cazul să fie arătate în cadrul acestor însemnări. Ne mulțumim să stăruim asupra măsurilor legale care s-au luat ulterior.

În ianuarie 1862, generalul Mavros făcuse cunoscut Adunării Elective a țării, că oferă întreaga sa colecție de antichități, spre a fi integrată Muzeului național, existent atunci într-o formă embrionară. Punea o singură condiție: să i se asigure un local satisfăcător. Împlinirea acestei dorințe a marelui donator a cerut timp, dar au fost și tergiversări criticate la vremea lor. În cele din urmă, domnitorul Alexandru Ioan Cuza, la 25 noiembrie

1864, aproba un *Regulament pentru Muzeul de antichități*, ceea ce înseamnă însăși fundarea lui. Prin acesta se asigură și conservarea donației lui Mavros. Regulamentul prevedea însă și crearea unui Comitet arheologic, care avea sarcina să dirijeze activitatea muzeului și cercetările arheologice din țară, cum și să se îngrijească „de buna stare a monumentelor naționale de orice natură” stăruind „pentru a lor nealterare sau cuvenită restaurare”. Totodată se prevedea creșterea colecțiilor pe diferite căi făcîndu-se apel și la „directorul general al arhivelor”, la învățători, institutori, profesori „și cu deosebire inspectori scolastici de veri ce clasă”. Apare astfel noțiunea de restaurare.

Decretul domnesc nr. 1648 de promulgare a acestui regulament obliga Comitetul arheologic să procedeze „direct și fără amîinare la primirea colecției donată de generalul Mavros”, căruia totodată i se încredințează pe viață președinția Comitetului arheologic, el fiind „primul și mai mare donator și fondatorul Muzeului de antichități”.

Această întîie măsură oficială nu oprea răul și nu definea practic înlăturarea lui. De aceea, la 11 februarie 1871, un număr de 10 deputați, între care V. A. Urechia și Cesar Bolliac, propune Adunării deputaților un *Proiect de lege pentru conservarea monumentelor culturii române*, mai cuprinzător: *Comisiunea monumentelor naționale*. În expunerea de motive se spune că aceste monumente „sînt pentru noi și unicele documente pergamone de nobleță ale culturai, ale dezvoltării artelor în timpii remoți ai țării”. Ele trebuie ferite de „mîna sacrilegiă a ignoranței”, cerîndu-se „să se pună capăt unor asemenea preținse restaurațiuni care sînt mai pernicioase monumentelor și mai insultătoare generațiunei care le permite, decît dacă s-ar fi lăsat acele monumente să cadă în ruine, care știu vorbi de gloriei”.

Proiectul era bine documentat, preciza structura comisiunii, scopul și mijloacele ei de lucru. Se pare însă că propunerea atunci nu a avut audiență la conducere. Trei ani mai tîrziu însă B. Boerescu, ministrul cultelor și instrucțiunii publice, propune și el un *Regulament asupra Comisiunii monumentelor publice*, sancționat prin Decretul nr. 754 din 6 aprilie 1874. Acesta nu se deosebea mult de proiectul precedent, dar este un început promițător de salvare a monumentelor istorice.

În acest timp țara învinge o seamă de dificultăți politice și reușește să ducă la bun sfîrșit un război prin care își capătă independența politică și națională. În această situație se impuneau noi măsuri de organizare politică, administrativă și culturală. În chestiunea care ne interesează acum intervine un factor nou. După mai bine de patru secole de stăpînire otomană, Dobrogea, veche țară a lui Mircea cel Bătrîn, în 1878, a revenit la țara noastră. Regiunea vestită prin antichitățile sale greco-romane, ea a intrat imediat în preocupările arheologice ale istoricilor români. O întîie măsură a fost constituirea, la 23 septembrie 1880, a unei Comisiuni pentru cercetarea antichităților în Dobrogea. Din ea făceau parte ca membri M. Kogălniceanu, Gr. Ștefănescu și B. P. Hasdeu. S-a impus deci necesitatea creării unui organism central, autoritar în materie de antichități.

Totuși lucrările tergiversau deși experiența arăta că trebuia să se intervină mai serios, încît ministrul cultelor și instrucțiunii publice, V. A. Urechia intervenea din nou cu un *Proiect de lege pentru conservarea monumentelor naționale*, publicat la 24 noiembrie /6 decembrie 1881. A fost o tentativă onorabilă

și cuprinsul acestuia stă la baza viitoarei legi, care va apărea abia în 1892, și care este legea de fundare propriu-zisă a Comisiei Monumentelor Istorice.

Proiectul din 1881 a avut darul să popularizeze ideea principală, conservarea monumentelor și în acest sens a dat naștere unui curent de opinie publică salutar. N-a lipsit nici umorul față de respectabilele persoane care se ocupau cu arheologia. La o farsă arheologică a căzut victimă și Kogălniceanu. Comunicându-i-se că Al. Papadopol-Calimah ar fi găsit la Anadolkiioi mormântul lui Ovidiu, la 21 iunie 1887 el telegrafiază lui V. A. Urechia ca împreună cu B. P. Hasdeu să cerceteze chestiunea. Se știe că animatorul pe nedrept uitat care a fost Urechia, era foarte credul. Pentru aceasta adesea a fost ironizat chiar de prietenul său Hasdeu. Odată i-a spus că nu putea să existe un portulan din secolul al V-lea pe care Urechia l-ar fi văzut în biblioteca din Madrid, adăugând malițios că tot acolo „se vor fi păstrând și ochelarii lui Attila”.

Este evident că se lucra pe dibuite spre aflarea drumului către salvarea monumentelor istorice, dar se lucra cu pasiune. Se alcătuiau și publicau liste de monumente¹, iar uneori se și studiava serios². Terenul se pregătea însă cu încetinitor.

Cu toate acestea, într-o astfel de atmosferă în general serioasă, se creau premisele construirii unei lumi noi în acest sfârșit de secol al uriașelor înfăptuiri românești. Între acestea se așază și înființarea organismului care să se preocupe de păstrarea patrimoniului monumental și arheologic.

*

Comisiunea Monumentelor Istorice a luat ființă prin Decretul regal nr. 3658 din 17 noiembrie 1892, care promulgă *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice*, votată de Senat la 27 martie iar de Cameră la 27 mai, același an. Este vorba de o „comisiune consultativă” pe lângă Ministerul Instrucției Publice, numită „Comisiunea monumentelor publice”, compusă din „trei membri numiți de ministru dintre bărbații cei mai competenți în științele istorice sau arheologice, din care doi vor fi luați dintre membrii Academiei Române, directorul Muzeului de antichități din București, un arhitect” ale căror funcții sînt onorifice. Președintele de drept este ministrul însuși.

Scopul imediat al instituirii Comisiei era ca în termen de un an să alcătuiască „*Inventarul general al tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară cari prezintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare urmează să se ia măsuri*”. Acest inventar va fi difuzat prin *Monitorul Oficial*, completat în fiecare an și revizuit din 5 în 5 ani „*pentru clasarea și declararea monumentelor*”. Nici un astfel de monument „*nu va putea fi dărîmat, reparat sau restaurat fără prealabila autorizare a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, care va hotărî după ce va fi luat avisul Comisiunii monumentelor publice*”. Legea prevedea și „*exproprierea pentru cauză de utilitate publică*” a terenului proprietate particulară pe care s-ar fi aflat un astfel de monument, cum și pedeapsa penală pentru „*oricine va dărîma sau deteriora un asemenea monument, chiar cînd este proprietatea sa*”. Propunătorul și susținătorul legii era Take Ionescu³.

În scurt timp apare și *Regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice*, care definește ce este un monument public de valoare istorică și artistică, cum și obiectele mobile de interes arheologic, istoric și artistic amplu enumerate. Comisia este obligată să prezinte ministerului „*un raport general tipărit asupra activității sale de peste an, asupra stărei în care se află monumentele istorice cu indicațiunea măsurilor ce trebuiesc luate spre a lor conservare*” și alte informări cerute. Demnă de reținut este și indicația de a se aduna „*planuri, desene și notițe asupra monumentelor publice, însoțite de istoricul lor*”

¹ Monumente naționali. Monastiri și biserici ortodoxe. Raporturi de la Comisiunile întocmite pentru cercetarea lor, (2 vol.), București, 1881, p. 249 (Două părți: 162 p. și 165—249).

² Gr. G. Tocilescu, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri și biserici din țară prezentate Ministerului Cultelor și al Învățămîntului Public*, București, 1887, 90 p., „Anal. Acad. Rom.”, seria II, tom VIII, secția II; Memorii și notițe.

³ Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, „Monitorul Oficial” nr. 187 din 24 noiembrie / 6 decembrie 1892, p. 5490—5491. Concomitent s-a promulgat și *Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice*, publicată tot acolo. Și pentru restaurarea sau repararea acestor obiecte este necesar avizul Comisiei de conservare a monumentelor istorice care „*va impune modul de restaurare sau reparare*”. Regulamentul acestei legi a fost publicat în nr. 239 din 28 ianuarie / 9 februarie 1893, p. 6853—6856.

și de studii asupra-le din punctul de vedere estetic și artistic”, spre a fi publicate în albumuri și monografii.

Continuă precizări cu privire la întocmirea inventarului general al monumentelor „*cel mult pînă la 20 noiembrie 1893*”, pentru care se va difuza „*un formular de cestiuni*” cu multe coloane și subiecte, cum și indicații practice de executare⁴. Era un început promițător.

Este de înțeles că legea și regulamentul Comisiei au avut răsădit mai mult în lumea intelectuală și a cercetătorilor în ale istoriei, dar în alte cercuri mai lucrative, în administrație și chiar în rîndurile clerului au continuat să apară abateri, uneori scandaloase. Acestea au făcut pe Spiru Haret, ministrul cultelor și instrucțiunii publice și Petre Gîrboviceanu, administratorul Casei Bisericești, să trimită în 1907 episcopilor bisericești și autorităților civile o circulară cerîndu-le să sprijine munca depusă pentru conservarea monumentelor istorice care „*trebuiesc îngrijite și păstrate cu cea mai mare scumpătate, ca să le putem transmite urmașilor, precum și nouă ne-au rămas de la înaintași*” și să respecte prevederile legii de conservare a monumentelor istorice. Totodată, se spune în circulară, „*punem în vedere, cu deosebire slujitorilor sfintelor altare declarate monumente istorice, ca să vegheze cu seriozitate și scumpătate, ca obiectele și odorele bisericești să nu fie înstrăinate, iar inscripțiile, pietrele de mormînt mai ales, să nu fie expuse deteriorării*”⁵. Circulara a contribuit foarte mult la lămurirea celor în cauză și a însemnat un început de înțelegere în masă a acestei probleme esențiale pentru cultura națională.

Experiența căpătată între timp arăta că totuși se simțea nevoia revizuirii legii Comisiunii Monumentelor Istorice. Noul proiect a fost discutat în parlament și la 25 aprilie 1913, s-a promulgat o nouă *Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*⁶. De data aceasta Comisia este pusă „*pe lîngă Casa Bisericii și sub autoritatea Ministerului Instrucțiunii publice și cultelor*” și are scopul:

„1. Să îngrijească de conservarea și restaurarea monumentelor istorice, fără excepțiune;

„2. Să supravegheze toate săpăturile și descoperirile de monumente și obiecte vechi, întîmplătoare sau voite, ce se vor face;

„3. Să inventarieze odorele vechi de la toate mănăstirile și bisericile din țară și să culeagă materialul pentru un Corpus inscriptionum slavoromanicarum;

„4. Să îngrijească de muzeele de artă plastică și artă religioasă, cari se pun prin aceasta sub directă sa conducere;

„5. Să înlesnească înfrumusețarea muzeelor istorice regionale, unde se va putea și vor fi de folos;

„6. Să destepse și să răspîndească în public simțul și priceperea pentru valoarea istorică și artistică a vechilor monumente”.

În continuare se dau mai multe precizări de modul cum trebuie să lucreze în ansamblul său și care îi sînt răspunderile specifice. Comisia se compune din 9 membri onorifici numiți pe 5 ani prin decret la propunerea ministerului și din membri corespondenți numiți de Comisie. Legea mai precizează serviciile Comisiei și statul de salarizare a întregului personal. Totodată ia ființă și o *Casă a Monumentelor Istorice*, care se va îngriji de strîngerea și distribuirea fondurilor bănești în vederea realizării scopului Comisiunii.

Se pare că nu toți membri Comisiei făceau exces de zel în sarcina lor onorifică, de aceea nu numai că se limitează durata mandatului lor la 5 ani, ci se spune chiar că „*în regulament se vor prevedea dispozițiuni pentru membrii care nu vor lua parte la ședințe sau nu vor lucra pentru ajungerea scopului Comisiunii, cum și pentru membrii corespondenți care nu vor da concurs Comisiunii*”. Aceste noi măsuri nu au apărut.

Rezultă însă că unii din membrii Comisiei făceau obstrucție lucrărilor ei, de aceea, la 28 ianuarie 1919 se promulgă un decret care adaugă un nou alineat la articolul 5 din lege, cu următorul

⁴ Regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, în „Monitorul Oficial” nr. 239 din 28 ianuarie / 9 februarie 1893, p. 6851—6853.

⁵ Circulara d-lui ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice către episcopii bisericești și autoritățile civile, cu privire la conservarea și restaurarea monumentelor istorice, în „Monitorul Oficial” nr. 115 din 24 august / 6 septembrie 1907, p. 4409—4410.

⁶ Legea a fost votată de Adunarea deputaților la 28 martie 1913 și de Senat la 30 martie același an și promulgată la 25 aprilie 1913 prin Decretul nr. 3226. S-a publicat în *Monitorul Oficial* nr. 21 din 28 aprilie / 11 mai 1913, p. 884—886 și în „BCMI” VI (1913), p. 87—89.

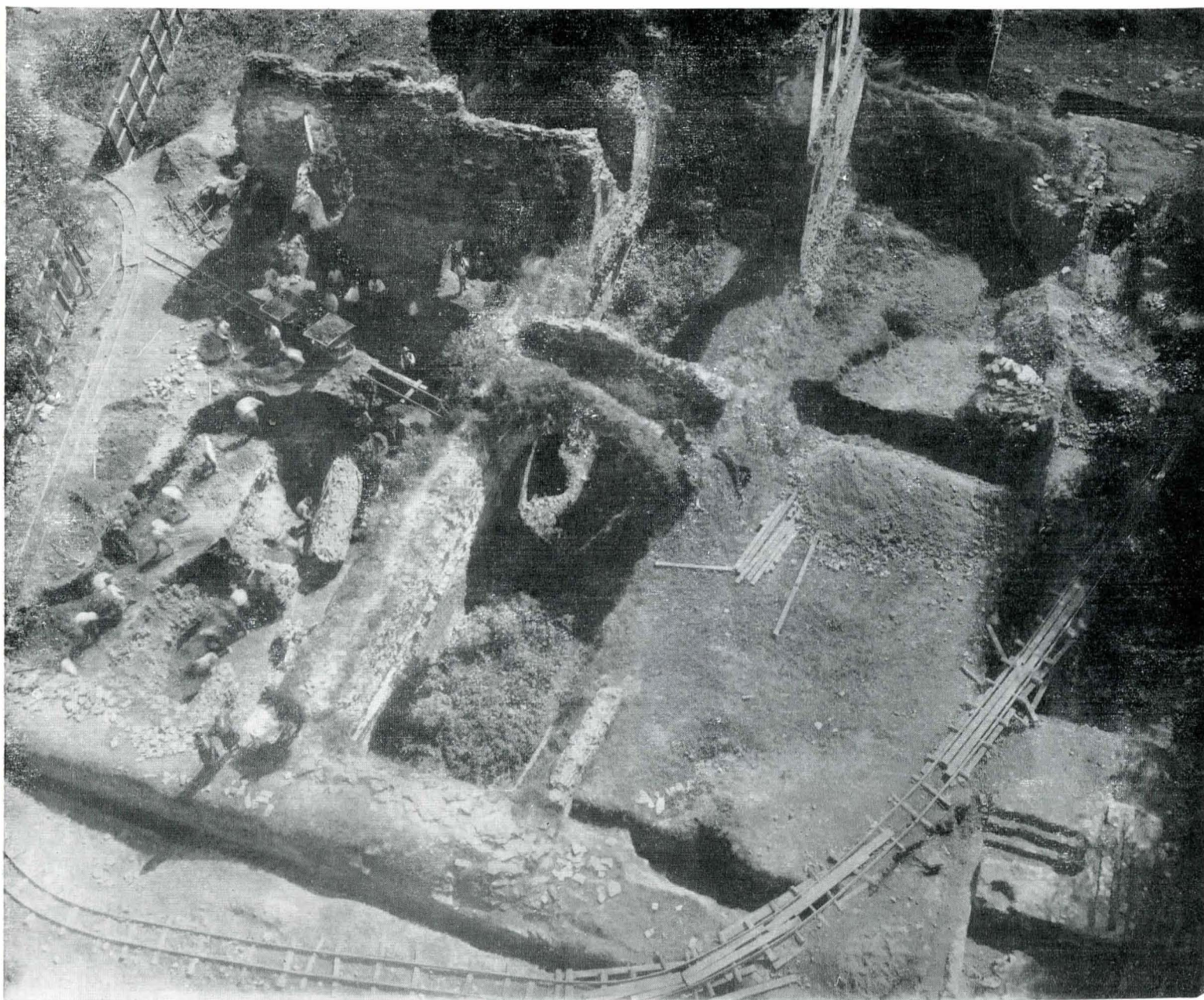

Fig. 1. Lucrări de degajare la ruinele curții domnești din Târgoviște (clișeu C. M. I.)

cuprins: „Ministerul poate de asemenea să facă prin decret regal înlocuirea unora sau mai multor membri chiar în timpul celor 5 ani, fără arătare de motive, dacă crede că prin aceste înlocuiri se garantează o mai bună și regulată funcționare a Comisiei”⁷.

O dată săvârșită unitatea națională era necesar ca legea Comisiunii Monumentelor Istorice să fie revizuită și pusă de acord cu noua situație existentă. Noua lege din 1919 păstrează esența legiuirilor existente, dar aduce unele modificări de fond⁸. Astfel se spune că ea se îngrijește „de conservarea stațiunilor sau localităților preistorice, clasice, medievale și în general istorice”; exportarea obiectelor mobiliare vechi „este cu totul oprită”; „pînă la publicarea inventarului monumentelor toate bisericile și mănăstirile zidite pînă la anul 1834 se clasează provizor monumente istorice cu toate odorele lor”; Comisiunea poate să înființeze „secțiuni regionale cu personalul necesar onorific sau plătit” cu un număr de membri aleși de Comisiune.

Structura Comisiei suportă și ea modificări mai importante. Acum va fi compusă din „9 membri onorifici aleși pe 9 ani” și anume: „un membru desemnat de Academia Română, directorul general al Arhivelor Statului, directorul Muzeului de antichități și doi membri desemnați de minister, dintre care unul va fi profesor al Școalei de arhitectură”. Aceștia, la rîndul lor, vor alege încă 4 membri. Reînnoirea are loc în proporție de o treime la fiecare 3 ani, dar este posibilă realegerea. Comisia poate alege și membri onorari din străinătate. Astfel cercul Comisiei se lărgeste.

Ani de zile nu au mai fost schimbări esențiale, pînă la 29 decembrie 1947, cînd, pentru Comisie se pregătește un drum nou⁹. Aceștia îi urmează actele normative de restructurare fundamentală a grijii pentru monumentele țării în condițiile noului regim politic instaurat după abolirea monarhiei.

Activitatea Comisiunii Monumentelor Istorice izbutise să creeze un simț istoric pentru monumentele vechi. De aici s-a născut și un simț estetic pentru monumentele publice așa încît era nevoie să se intervină și în sistematizarea acelor monumente ce aveau să se ridice în viitor. Astfel a părut necesară înființarea unei Comisiuni superioare a monumentelor publice¹⁰. Semnalăm această instituție asupra căreia nu putem stăruia mai mult în cadrul expunerii noastre. Amintim însă că în 1938 a apărut și un *Regulament pentru monumentele publice*, care definește mai bine rolul Comisiei superioare a acestor monumente¹¹.

Cei dintîi membri ai Comisiunii în 1892 au fost: V. A. Urechia și Titu Maiorescu recomandați de Academie, C. C. Arion numit de minister, Grigore Tocilescu directorul Muzeului de antichități (mort 1909) și Gh. Sterian, arhitect. T. Maiorescu demisionînd a fost înlocuit în 1896 cu B. P. Hasdeu, decedat la 25 august 1907; demisionînd și Gh. Sterian în 1898 îi ia locul arhitectul N. Gabrielescu (pînă în 1911), C. C. Arion devenind ministru la 7 iulie 1900, a fost urmat de Gr. Cerchez, mort în

⁹ Decret nr. 2223 din 1947, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 229 bis din 29 decembrie 1947.

¹⁰ Decizia Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor publicată în *Monitorul Oficial* nr. 52 din 5 martie 1930, p. 1758—59.

¹¹ Publicat în *Monitorul Oficial* nr. 293 din 16 decembrie 1938, p. 5974—76.

⁷ Publicat în *Monitorul Oficial* nr. 250 din 6/19 februarie 1919, p. 5063.

⁸ Decret regal nr. 3229 din 28 iulie 1919, publicat în *Monitorul Oficial*, nr. 82 din 29 iulie 1919, p. 4354—4356.

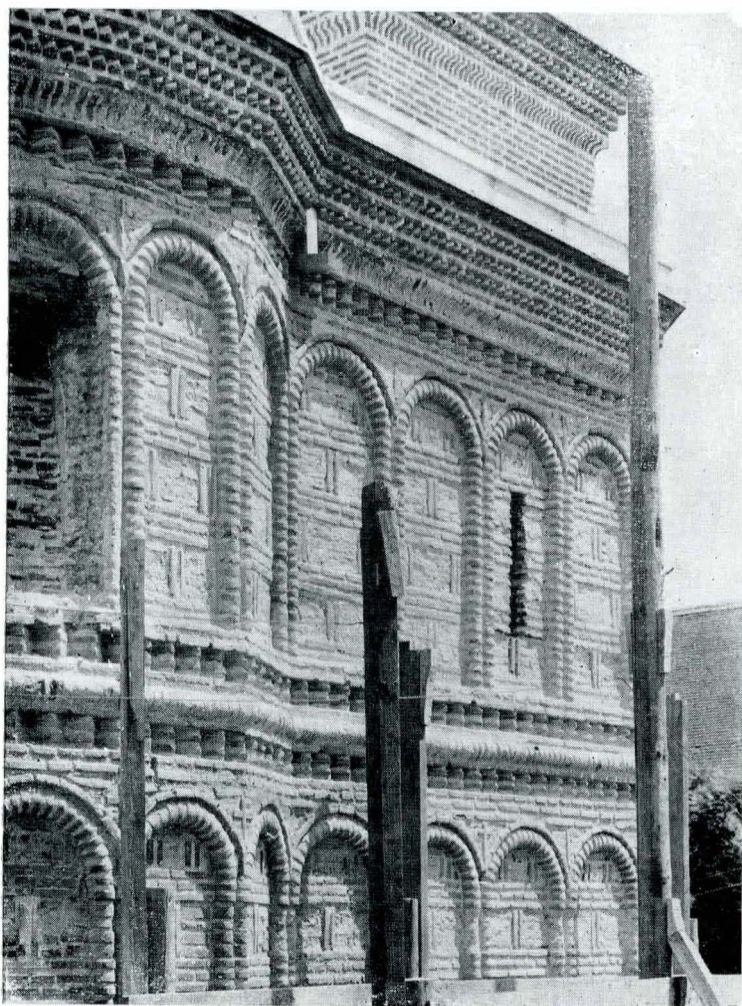

Fig. 2. Biserica Mihai Vodă din București în timpul restaurării (clișeu C. M. I., 1934).

mai 1927, iar după moartea lui V. A. Urechia, întâmplată la 23 noiembrie 1901, este numit Ion Kalinderu (mort la 11 decembrie 1913)¹². Cu aceștia a fost începutul.

*

În vremea care a urmat se succed noi membri fie prin modificarea legii și înmulțirea numărului membrilor, fie prin decese sau demisii. În modul acesta apar noi nume proeminente dintre care enumerăm în ordine cronologică: George Murnu în 1909, D. Onciul în 1910 (m. 20 martie 1923), Vasile Pârvan în 1910 (m. 26 iunie 1927) și Ermil A. Pangrati în 1911.

În 1913 intervine reorganizarea Comisiei, cu membri numiți pe 5 ani. Noua Comisie, numită la 25 aprilie și instalată la 17 mai 1913 (Decret nr. 3475, în *Monitorul Oficial* nr. 32 din 14/27 mai 1913), cuprindea: Nifon, episcopul Dunării de Jos delegat al Sf. Sinod, Ion Kalinderu președinte, dr. C. I. Istrati (16 decembrie 1913 — m. 20 ianuarie 1918) și D. Onciul recomandați de Academia Română. E. A. Pangrati directorul Școlii superioare de arhitectură (retras la 6 noiembrie 1915), Grigore Cerchez, profesor la Școala de poduri și șosele, George Murnu, profesor universitar și Gh. Balș inginer. În locul lui I. Kalinderu decedat, D. Onciul, la 21 decembrie 1913, propune succesor pe Vasile Pârvan, directorul Muzeului național de antichități. La 3 noiembrie 1914 este numit N. Iorga. Această comisie durează până la reorganizarea din 1919.

În 1919 se restructurează din nou Comisia, sub președinția lui D. Onciul (mort la 20 martie 1923). Continuă activitatea membrii vechi Gheorghe Balș (m. 1934), Gr. Cerchez (m. mai 1927), Vasile Pârvan (m. 26 iunie 1927) și N. Iorga (m. 28 noiembrie 1940), iar de la 12 august 1919 se adaugă Petre Antonescu, Alex. Lapedatu, prof. Nic. M. Popescu și Artur Verona. Apoi se împros-

pătează cu Const. Moisil (1924—1938), Mihail Șuțu (1924—m. 1932), Ioan Andrieșescu (1928—1940), Victor G. Ștephănescu (1929), N. Ghika-Budești (1937 — m. 16 decembrie 1943), G. Oprescu (1935), Virgil Drăghiceanu (1938—1941), Aurelian Sacerdoțeanu director general al Arhivelor Statului (1938), Scarlat Lambrino (1939) și I. D. Ștefănescu (1941). Toți au fost realeși la 15 octombrie 1941. Ultimul ales Teofil Sauciuc-Săveanu (1944). Cu aceștia Comisia lucrează până la începutul transformărilor care au loc în decembrie 1947.

În fruntea Comisiei rezida un președinte numit. Întîia lege a Comisiei prevedea ca președinte de drept pe însuși ministrul departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Principiul s-a menținut și ulterior cu prezențe întâmplătoare. În fapt, primul președinte a fost V. A. Urechia. Acestuia i-au urmat Ion Kalinderu, dr. C. I. Istrati (16 decembrie 1913 — m. 20 ianuarie 1918), D. Onciul (1919 — 20 martie 1923), Gr. Cerchez ad-interim 1923, N. Iorga (1923 — m. 28 noiembrie 1940), Alex. Lapedatu (1941 — 1947), Constantin Daicoviciu (decembrie 1947—1949).

Încă din 1913 Comisia a făcut un larg apel la sprijinul voluntar al membrilor corespondenți cu atribuții de supraveghere și informare despre monumente istorice județene și orășenești. Și în această privință apar nume cu o contribuție remarcabilă. Astfel, încă în acel an, se încredințează această muncă onorifică, la Bacău, arhitectului Gh. Sterian, la Constanța profesorului G. Coriolan și Ilie Ghibănescu, directorul muzeului local, la Iași profesorilor D. A. Atanasiu, O. Tafrali și S. Mureșanu, la Mehedinți profesorului A. Bărcăcilă și la Tulcea lui D. G. Ionescu, administratorul Pescăriilor Statului. Lista lor continuă în anii următori: I. Antonovici la Bîrlad, Șt. Ciuceanu la Dolj, C. D. Dimitriu la Dîmbovița (1914).

Inițiativa s-a dovedit folositoare și a continuat să fie pusă în practică și după primul război mondial alăturîndu-se noi și noi nume, ca: Gh. T. Kirileanu (1923), T. Bulat și Pericle Papahagi (1924), D. Furtuna (1930), D. Munteanu-Rîmnic (1931), C. Mătasă (1938), Al. Borza (1942) și alții, care acopereau aproape toate județele țării.

În general, erau bărbați cu pregătire superioară dar, mai presus de toate, cu nespusă dragoste pentru monumentele din județele și orașele în care trăiau și visau la mai binele țării. Se lucra cu încredere reciprocă. O singură dată pare să se fi ivit nemulțumiri, în sensul că nu trimiteau rapoartele anuale așa cum se cădea. Astfel în ședința de la 20 decembrie 1914, s-a dispus „să se comunice d-lui O. Tafrali că după răspunsul dat Comisiunea îl consideră ca desărcinat de însărcinarea ce a avut ca membru corespondent al ei”. Aici însă nu trebuie să vedem numai o chestiune de serviciu, ci și concluzia unei discuții științifice cu unii membri ai Comisiei în care profesorul ieșean se angajase fără a avea dreptate, precum s-a dovedit atunci¹³ și s-a confirmat mai pe urmă prin cercetările arheologice care au urmat.

Un merit deosebit în bunul mers al Comisiunii l-au avut și secretarii ei. Cel dintîi numit în 1904, de o activitate inepuizabilă a fost Alex. Lapedatu, care a lucrat efectiv pînă la 1916, cînd primul război mondial a întrerupt orice activitate. Lui i-a urmat Virgil N. Drăghiceanu ca secretar al Comisiei și director al Colecțiilor ei pînă în 1938, cînd Victor Brătulescu preia aceleași funcții.

*

În primii ani de activitate lucrările Comisiei au mers greu. Sarcina sa de căpetenie, inventarierea monumentelor istorice, abia dacă fusese începută. Această situație a făcut pe ministrul Spiru Haret să ceară grăbirea întocmirii lui. Rezultatul a fost publicarea unui inventar cuprinzînd 534 monumente publice din 31 de județe și 63 monumente istorice numai din 18 județe¹⁴. Anti-

¹³ D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga, *Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica domnească de la Curtea de Argeș* (9 octombrie 1915), „BCMI” VIII (1915), p. 141—143. Reprodus: D. Onciul, *Scrieri istorice*, ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, II, București, Edit. științifică, 1968, p. 221—225.

¹⁴ V. A. Urechia, B. P. Hasdeu, Gr. G. Tocilescu, *Inventariul monumentelor publice și istorice din România*, București, 1903, 12 p. (Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice). Lucrarea era mai veche căci Urechia murise în 1901.

¹² Vezi E. A. Pangrati, *Ion Kalinderu*, „BCMI”, VII (1914), p. 41—45, frumos și ponderat necrolog.

chitatea predominantă. Inventarul are neașteptat de multe lipsuri. Așa de pildă în județul Vâlcea nu figurează mănăstirile Arnota și Dintrunlemn. Numele de prestigiu care îl semnează n-au lucrat cu atenție, probabil încrezându-se prea mult în sîrguința secretarului N. Dumitrescu.

În afara Comisiei au apărut însă două completări valoroase. Una a fost dată de un membru al Comisiei¹⁵, iar alta de un devotat cercetător al județului său Dîmbovița¹⁶, care avea să lucreze apoi timp îndelungat chiar în cadrul acestei Comisii.

Era timpul Comisia să fie mai activă. În fruntea ei venise omul de acțiune care era Ion Kalinderu. Acum activitatea Comisiei s-a manifestat sub mai multe aspecte. Pe de o parte a fost o intensă muncă de teren, prevăzută și cerută insistent de toate legile și regulamentele care o dirijau, iar pe de altă parte o erudită muncă de cercetare științifică îmbinată cu o riguroasă tehnică aferentă.

În această atmosferă începe mai întâi publicația de prestigiu: „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Publicațiune trimestrială. Sub auspiciile Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică și în editura Administrației Casei Bisericii”. Temeiul acestei publicații este Decizia nr. 34 329 din 19 octombrie 1907, semnată de Spiru Haret, ministrul cultelor și instrucțiunii, prin care se hotărăște apariția Buletinului și se fixează cadrul în care avea să se desfășoare activitatea lui¹⁷. În ea se spune:

„1. Cu începere de la 1 ianuarie 1908 se va publica, sub direcția Comisiunii Monumentelor Istorice, și în editura Administrației Casei Bisericii, o revistă periodică numită Revista Comisiunii Monumentelor Istorice.

„2. Această revistă va fi organul oficial al Comisiunii, va apărea trimestrial... și va cuprinde:

„a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

„b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, procesele-verbale ale ședințelor ei, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii, privitoare la monumentele noastre istorice.

„3. Revista apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuiesc comitetul de redacție, și sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat: să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui...

„4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă revista:

„a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra monumentelor noastre istorice, monografii care vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, aquarele etc.;

„b) Releveuri de la cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice;

„c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiunilor murale și tombale din epoca lui Ștefan cel Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brîncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuițată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale, de ctitori: domni, doamne, arhieriei, boeri, jupînese etc.; asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.;

¹⁵ Gr. G. Tocilescu, *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, Edițiune prescurtată cu 15 figuri, București, Imprimeria Statului, 1906, 1 f. + 164 p. + IV p. și 12 pl. a. d. text.

¹⁶ Virgiliu Drăghiceanu, *Căldăuza monumentelor istorice din județul Dîmbovița* (Raport extras din *Expunerea situațiunei județului Dîmbovița pe 1907*), Tîrgoviște, 1907, 34 p. Refăcută din alt punct de vedere, Virgiliu N. Drăghiceanu, *Monumentele istorice din județul Dîmbovița*, București, Minerva, 1912, 35 p. (9 fig.) + 1 pl. (Extras din *Almanahul Dîmboviței*).

¹⁷ Publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 185 din 18 noiembrie / 1 decembrie 1907, p. 6772—73.

Fig. 3. Mănăstirea Neamț, fața de sud, cojită de tencuială (clișeu C. M. I., 1928).

„d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

„e) Note bibliografice și artistice asupra publicațiunilor și periodicelor de specialitate;

„f) În sfîrșit, suplimente artistice, în culori, care să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

„În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întrucît aceste vor fi de origine românească — înălțate de voevozii noștri”.

Decizia mai precizează datoria secretarului Comisiei, care „va lucra însuși o parte din articolele și comunicările istorice” și se va îngriji de buna tipărire a revistei, și modul cum se vor acoperi cheltuielile cerute de ea. Nu uită să adauge că „publicațiile primite sau procurate pe seama redacției, se vor încorpora la biblioteca Comisiunii” consemnându-le într-un registru anume. Tot așa se va proceda cu fotografiile, desaturile și clișeele făcute pentru revistă. Se pune astfel baza bibliotecii și colecțiilor de clișee și fotografii ale Comisiei.

Articolul de fond *Cuvinte începătoare*, apărut în primul număr, explică pe larg sensul sarcinilor trasate prin Decizia de fondare, dar se fac și unele considerații de cel mai deosebit interes. Astfel, în sensul arătat, Buletinul trebuie „să rămîie pentru cei viitori o arhivă de icoane cît mai credincioase, sub toate raporturile, a stării în care se găsesc azi monumentele noastre străbune” și totodată să contribuie „la cultivarea, spirituală și sufletească, a publicului cărturar românesc întru buna cunoaștere, trebuitoră înțelegere, cuvenitul respect și datorita pietate ce cu toții trebuie să avem față de monumentele noastre istorice, aceste singure mărturii vădite și obștești a vieții strămoșești”. Studiile ce se vor publica în el vor căuta să scoată și „elementele caracteristice vechiului meșteșug de clădire îndătinat” în construcții „spre a le întrebuița apoi cu înțelegere și dibăcie, în lucrările lor moderne” cu „lăudabila îndreptare de naționalizare a arhitecturii”. Acestea

vor folosi și „vechiului nostru meșteșug de zugrăvire” pentru care „mîine poimîine curentul de progres al dezvoltării culturii noastre naționale va mîna și pe alții într-acolo”, ca să vadă mai bine „caracterul specific românesc pe care l-a căpătat în dezvoltarea sa de patru secole în țările române arta de zugrăvire și deco-rațiune”. În același timp se vor depune stăruinți deosebite în lucrări de conservare și întreținere a monumentelor istorice căci „sîntem datori față de urmași să păstrăm măcar icoana lor cît mai credincioasă, ca astfel să nu fim învinuiți de cei următori pentru nepăsarea și nepriceperea cu care ne învinuim azi așa de des unii pe alții”¹⁸.

Legea din 1913 păstrează condițiile precizate anterior cu privire la apariția și conținutul Buletinului Comisiei și modul de alcătuire a Comitetului de redacție în care pot fi primiți și membri corespondenți prevăzuți în această lege.

Primul comitet de redacție al Buletinului era compus din: I. Kalinderu, Gr. G. Tocilescu, Gr. Cerchez și N. Gabrielescu, membri ai Comisiunii Monumentelor Istorice împreună cu Petre Gîrboviceanu, administratorul Casei Bisericii iar secretar fiind tot Alexandru Lapedatu. Principiul acesta se menține și în anii următori.

Activitatea Buletinului poate fi considerată excepțional de interesantă și bogată. Opera realizată este inegalabilă ca valoare științifică și ilustrativă, o adevărată arhivă de prestigiu pentru știința românească: 6 227 pagini format în-folio, 7 895 ilustrații, 1369 de planșe, cuprinzînd 424 articole și studii, 221 de comunicări, 110 cronici, 27 recenzii, 22 necroloage, 25 informații oficiale. Recenziile și informațiile oficiale formează partea cea mai deficitară. Unele volume cuprind cîte o singură lucrare (vezi tabela recapitulativă alăturată). Pentru informare Buletinul a acordat un spațiu tipografic relativ întins spre a face cunoscută în ansamblu activitatea Comisiei prin rapoartele anuale sintetice. În ele se arăta munca efectiv realizată și propunerile de perspectivă, dar și marile greutăți întâmpinate întru realizarea sarcinilor corespunzătoare¹⁹.

Buletinul a avut un sprijin material efectiv din partea Casei Bisericii sub a cărei tutelă administrativ-financiară era pusă Comisia. Merită deci să fie amintiți și administratorii acestei Case din perioada de tutelă: Petre Gîrboviceanu (1908—1910), D. Boroianu (1911) și arhiereul Vartolomei Băcăoanu (1912—1913). În continuare atît Casa Bisericii cît și Casa Școalelor vor acorda Comisiunii Monumentelor Istorice prețiosul lor sprijin material.

Buletinul s-a tipărit la mai multe tipografii: la Institutul de arte grafice Carol Göbl, str. Ion St. Rădescu, (vol. I—III, VII—IX), tipografia Gutenberg, Joseph Göbl S-sori (vol. IV—VI), Cultura Națională (X—XVI: Curtea Domnească din Argeș și XXI), Ramuri — Craiova (XVII, XIX și XX nr. 51—52), Cartea Românească (XVIII), Datina Românească — Vălenii de Munte (XX nr. 53—54, XXI, XXIII—XXXIII nr. 103—104), Monitorul Oficial, Imprimeria Națională (XXXIII nr. 105—106, — XXXVIII).

Numeroase clișee au fost executate de Eduard Marvan, unul din bunii zincografi, care a contribuit la perfecționarea artei grafice la noi.

Am ținut să amintesc aceasta fiindcă de osîrdia acestor lucrători anonimi depinde realizarea artistică a operelor artei grafice atît de necesară reprezentărilor monumentale și artistice.

Nu putem încheia capitolul despre Buletin fără să intrăm puțin în grija pe care a avut-o redacția ca să înlesnească informarea celui ce-l consultă, adică partea lui tehnică. Primele volume au fost prevăzute cu table de materii bine orînduite după diviziunile publicației. S-a încercat la volumul al II-lea (1909) și o tablă de materii „întocmită în formă de indice”. Ni se pare nefiresc să lipsească numele autorilor, care apar numai după subiect, ca de exemplu: „Comana (Două inscripții de la —) de Alex. Lapedatu”.

Anul	Volumul	Fascicule	Pagini	Figuri	Planșe	Articole	Comunicări	Cronici	Bibliografie	Necrolog	Oficiale
1908	I	1—4	192	105	4	13	7	4	—	—	2
1909	II	5—8	196	139	2	16	2	6	—	2	—
1910	III	9—12	238	162	—	23	15	1	1	—	1
1911	IV	13—16	226	198	—	18	17	7	1	—	1
1912	V	17—20	203	156	—	13	10	7	1	—	1
1913	VI	21—24	212	217	10	11	4	11	1	2	3
1914	VII	25—28	204	165	2	11	12	—	1	2	—
1915	VIII	29—32	200	204	—	20	10	1	—	—	—
1916	IX	33—34	96	58	1	10	7	—	—	1	—
1917	X—XVI	35—38	353	305	13	11a	—	—	1	—	—
—23											
1924	XVII	39—42	202	174	6	26	9	—	—	4	—
1925	XVIII	43—46	331	488	—	1b	—	—	—	—	—
1926	XIX	47—50	198	212	12	21	27	—	—	1	1
1927	XX	51—54	166	284	86	10	8	—	—	—	2
1928	XXI	55—58	399	425	—	1c	—	—	—	—	—
1929	XXII	59—62	203	142	19	33	8	3	1	2	—
1930	XXIII	63—66	63	196	146	1d	—	—	—	—	—
1931	XXIV	67—70	200	259	—	30	21	4	—	—	2
1932	XXV	71—74	108	527	335	1e	—	—	—	—	—
1933	XXVI	75—78	210	85	—	23	27	6	2	—	5
1934	XXVII	79—82	202	243	3	18	16	4	—	1	—
1935	XXVIII	83—86	192	255	—	21	6	9	—	—	4
1936	XXIX	87—90	193	1081	646	1f	—	—	—	—	—
1937	XXX	91—94	192	182	—	16	2	13	1	—	3
1938	XXXI	95—98	192	298	2	12	—	24	—	—	—
1939	XXXII	99—102	192	255	1	16	2	8	—	—	—
1940	XXXIII	103—106	200	218	13	16	1	2	1	1	—
1941	XXXIV	107—110	167	259	36	1g	—	—	—	—	—
1942	XXXV	111—114	207	424	32	9	3	—	1	1	—
1943	XXXVI	115—118	130	155	—	7	4	—	4	—	—
1944	XXXVII	119—122	103	89	—	8	1	—	5	2	—
1945	XXXVIII	123—126	93	55	—	6	2	—	6	3	—
Total:			6227	7895	1369	424	221	110	27	22	25

a) Curtea Domnească din Argeș.

b) Gh. Balș, Bisericile lui Ștefan cel Mare.

c) Idem, Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea.

d) N. Ghika-Budești, Evoluția arhitecturii în Muntenia, II.

e) Idem, III.

f) Idem, IV.

g) V. Brătulescu, Bisericile din Maramureș.

De la o vreme aceste table au fost simplificate și mai mult ori au lipsit cu totul²⁰. Această lipsă a fost resimțită de toți cercetătorii, care au primit cu bucurie publicarea tablei de materii a 29 volume din Buletin pe anii 1908—1936, care venea să umple golul în informare. Este compusă din două părți: text (articole, comunicări, cronică, însemnări, bibliografie, necroloage și oficiale) și ilustrații²¹. Ilustrațiile principale sînt ordonate topografic, adică pe localități, dar cu unele inconsecvențe. Așa de exemplu apare indicația *Arhivele Statului* cu 12 trimiteri, însă arătînd de fapt mănăstirea Mihai Vodă, în timp ce sub *București* se dă o singură trimitere pentru acest monument; pe lângă *Arbora* apare și *Arbore Luca* în realitate fiind vorba de aceeași biserică; sub *Brîncoveanu* apar argintării diferite și de la mănăstiri care lipsesc sub numele corespunzător, Bărăția din Cîmpulung lipsește la acesta; *Budei*, cetatea, e vorba de Buda din Ungaria; *Corur* e vorba de Jacques Coeur (!); *Mamul* (*Lungești*) și *Mamul* (*Vîlcea*) se referă la aceeași mănăstire Mamul; *Moștești* nu există, ci numai *lezerul Moștești*. Sînt curioase onomasticile sub care se arată atît obiecte cît și mănăstiri: Bogdan stema, Bengescu casa, Brîncoveanu argintării felurite, Cocos Crăsnaru cula, Grădișteanu Bunea, Grigorașcu Vodă, Grigore Ghica Vodă, Hariton egumen, Ion cula popii, Istrati-Capșa colecția, Jianul casa, Magheru casele, Manuc hanul, Matei Vodă Basarab, Melik casa, Mircea cel Bătrîn mormîntul, Mosculești cula, Negru Vodă, Pesena Levina (corect Levin) crucea, Radu Vodă mănăstire, Sevas-tos Chimenitiul, Ștefan cel Mare, Tudosca doamna lui Vasile Lupu, Vintilă Vodă. Orientarea este deci anevoioasă. Tot așa putem spune și despre încercarea de indexare pe materii, incom-

¹⁸ Cuvinte începătoare, „BCMI”, I (1908) p. 5—7.

¹⁹ Raport general cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în 1907, „BCMI”, I (1908) p. 29—46; Idem, 1908, ibidem, p. 169—186; idem, în 1909, ibidem, II (1909) p. 181—190; idem, în 1910; ibidem, IV (1911) p. 34—39; idem, în 1911, ibidem, V (1912) p. 39—42; idem 1912, ibidem, p. 185—190. Ulterior aceste rapoarte se simplifică simțitor, ori lipsesc cu totul.

²⁰ Pentru bibliografi atrag atenția că titlurile din tabla de materii nu corespund totdeauna cu însuși titlul studiului publicat în corpul revistei.

²¹ „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, *Indice alfabetic pe anii 1908—1936*, Vălenii de Munte, 1939, 38 p. (vol. I—XXIX).

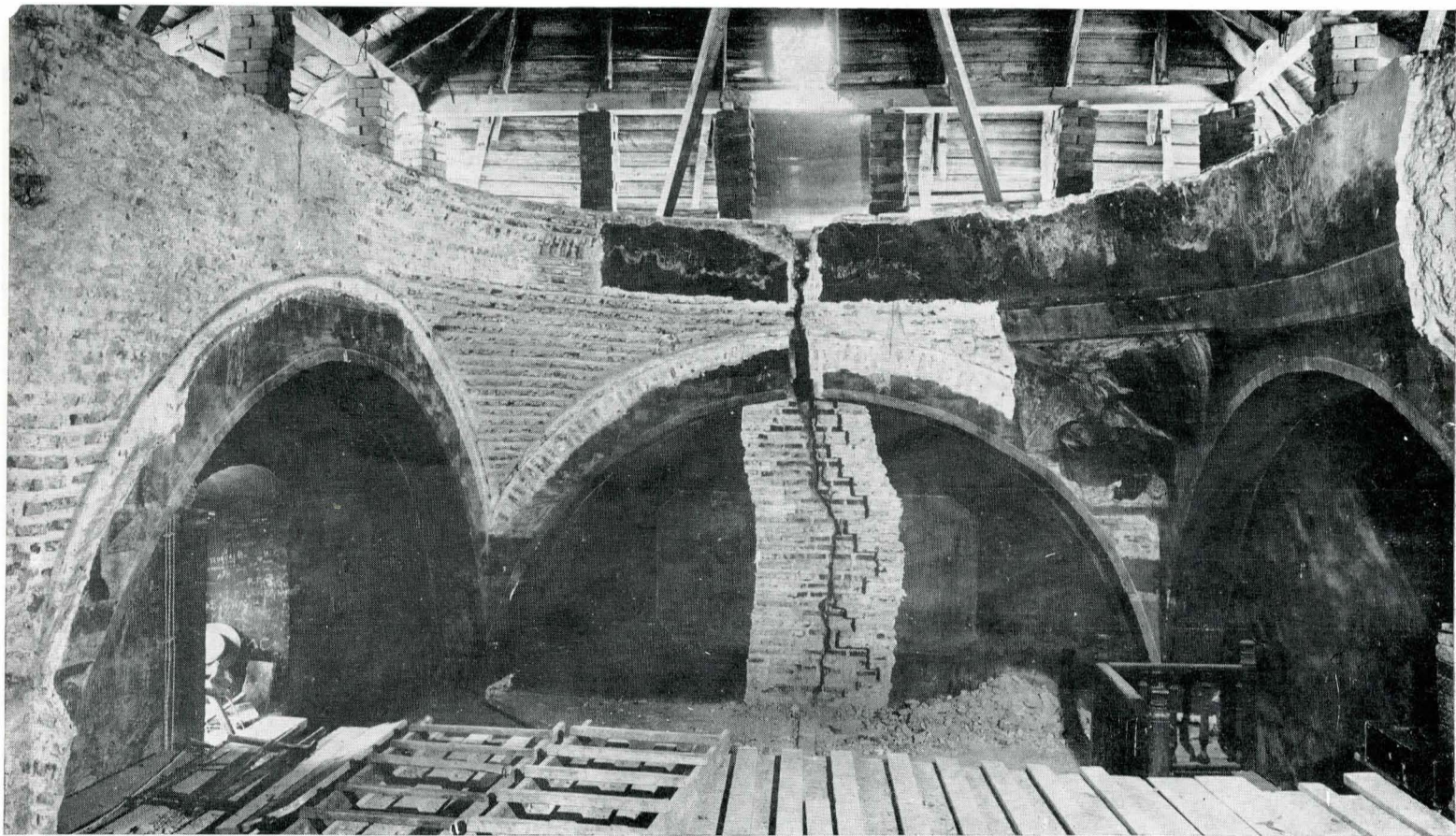

Fig. 4. Biserica Mihai Vodă din București în timpul restaurării (clișeu C.M.I., 1931).

letă și amestecată: apostolul Luca evanghelie, crucile, iconografia, instrumente de cioplit piatra, legătură ferecată, miniaturi românești, oală de rezonanță, pagină din evanghelia de la 1435, pictura religioasă, portrete, preistoria, sfășnice, sirene, tîmpla și tronul arhieresc, teracote, în care localizarea lipsește mai totdeauna. Enigmaticul *Cappadose*, *Les églises rupestres*, nu este decît Cappadocia cu referire la fundamentală lucrare a părintelui G. de Jerphanion, iar *Corur* (Hotelul lui Jacques) se referă la Jacques Coeur!

Practic această tablă nu și-a ajuns scopul pentru care a fost alcătuită. Am socotit necesar să stărui mai mult asupra acestei lucrări cu gîndul la îmbunătățirea ei într-o eventuală reluare atît de necesară.

Aceasta fiind situația de fapt, trebuia făcut ceva pentru îmbunătățirea consultării colecției Buletinului. Se punea problema alcătuirii unui dicționar arheologic, artistic și istoric la care se putea colabora mai întîi prin indicele celei mai bogate și nuanțate colecții în această privință. Pentru început trebuia făcută experiența cu un volum al Buletinului și la 16 aprilie 1943 colegii din Comisie au crezut potrivit să-mi încredințeze mie această sarcină, pe care cred că am sfîrșit-o în condiții bune²². Desfășurarea este aceasta: I. *Tabla de materii* a volumului împărțită în patru rubrici: articole, comunicări, necrolog și recenzii. Clasarea materiei în fiecare rubrică s-a făcut alfabetic, după numele autorilor. II. *Tabla planșelor* tipărite afară din text. III. *Indicele figurilor* cu rubricile topografic și analitic (de ex. arcaturi, brîu). IV. *Indice general* de nume și materie.

Volumele următoare sînt prevăzute cu indice general în același gen alcătuit de I. Barnea.

Problema indicelui unei lucrări fiind esențială pentru documentare, observațiile noastre de acum au scopul să contribuie la o mai bună realizare în viitor. Astăzi nu se mai poate concepe nici o lucrare științifică fără înlesnirea rapidă a consultării ei prin bune table de materii și indici atotcuprinzători.

Buletinul, în splendida și îngrijita sa prezentare grafică, folosea mult spațiu pentru arătarea muncii interne, tehnico-administrative a Comisiei. Cum aceasta era totuși o parte esențială, constituind arhiva vie a prestigiosului așezămînt, ea trebuia să

fie făcută cunoscută, însă în condiții materiale mai modeste S-a hotărît atunci ca în paralel, să se publice și *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, care să cuprindă structura Comisiei, personalul ei, lista membrilor corespondenți, decrete pentru declararea ca monumente istorice, procesele-verbale ale ședințelor și unele lucrări de informare. În aceste condiții a apărut primul volum pentru anul 1914²³.

Volumul cuprinde decrete pentru declararea a 3 biserici ca monumente istorice, procesele verbale a 19 ședințe ale Comisiunii cu numeroase sesizări pentru conservarea monumentelor istorice și amănunțite relatări privind lucrări de pictură și de restaurare, cum și despre colaborarea prețioasă a membrilor corespondenți. Urmează referate și memorii ale arhitecților asupra lucrărilor de restaurare executate, rapoarte și cercetări de la membrii și personalul Comisiunii și de la membrii corespondenți. Altele privesc campaniile de săpături arheologice (V. Pârvan despre prima campanie de la Histria). La sfîrșit se publică integral conferința lui N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, ținută la 13 decembrie în sala de conferințe a Casei Școalelor.

Volumul următor privește lucrările Comisiunii din anul 1915, întocmit în același mod²⁴. Și acesta cuprinde decrete de declarare a unor monumente istorice, între care și cel privitor la toate bisericile și mănăstirile anterioare anului 1834, făcut la propunerea lui N. Iorga și Gh. Balș; 11 procese-verbale ale ședințelor Comisiunii, memoriile arhitecților de restaurare a unor biserici și rapoarte și cercetări ale membrilor și personalului Comisiunii. Unul pentru mănăstirea Bordești este semnat și de Gr. Pișculescu (Gala Galaction). Este îmbucurător faptul că, patronate de Comisie, iau ființă numeroase muzee județene. Pentru modul de funcționare a acestora, la 20 iunie 1915, V. Pârvan a fost rugat să întocmească un regulament. La 16 noiembrie, în legătură cu chestiunea conservării monumentelor, N. Iorga propune „să se redacteze și tipărească o serie de instrucțiuni” care să fie trimise celor însărcinați cu grija monumentelor, iar Gh. Balș cerea ca problema „să fie introdusă în programele școlare în

²³ *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, pe 1914, publicat de Alex. Lapedatu, secretarul Comisiunii, București, 1915, 140 p., cu 26 ilustrații în text.

²⁴ *Idem*, pe 1915, cu 93 ilustrații în text, București, 1916, 224 p.

²² A. S. (aceroșeanu), *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Anul XXXV, fasc. 111—114, 1942, Tablă și indice, p. 201—207. S-a difuzat ca fasciculă separată o dată cu volumul următor.

Fig. 5. Mănăstirea Neamț, ferestrele de pe latura de sud (clișeu C.M.I., 1928).

legătură cu studiul istoriei naționale sau al istoriei artelor". Este remarcabil raportul membrului corespondent pentru Dolj, Șt. Ciuceanu, numeroase note ale lui Virgil Drăghiceanu și raportul Muzeului național de antichități semnat de V. Pârvan.

Amîndouă volumele sînt o mină de informații culese cu gînd bun și foarte serios. Unele din monumentele semnalate atunci, astăzi nu mai există, încît acestor rămîn singurele mărturii de existența lor istorică.

Din cauza războiului din 1916, această publicație și-a sîstat apariția. A fost reluată foarte tîrziu, iarăși pentru doi ani 1942—1943 și întreruptă tot de starea de război. Din seria nouă, primul volum pe anul 1942 cuprinde 15 procese verbale ale ședințelor Comisiei, foarte sumare, o dare de seamă asupra restaurărilor de biserici din Bucovina, raport despre Muzeul din Alba Iulia, restaurări de biserici și de săpături arheologice, cum și cîteva studii dintre care amintim pe al lui C. Bobulescu, *Candela de la temelia bisericii din Cotmeana*²⁵. Al doilea volum pe anul 1943 cuprinde 27 procese-verbale ale ședințelor Comisiei și ale subcomisiilor, rapoarte de săpături arheologice, important cel de la Cetatea Neamțului și un studiu: G. D. Florescu, *Casa cu lanțuri (Casa Cantacuzino-Crețulescu-Moruzi)*, din București²⁶.

Observăm că redactarea proceselor-verbale de data aceasta este foarte sumară.

Comisia Monumentelor Istorice și membrii ei nu s-au oprit numai la publicațiile oficiale amintite. Se simțea nevoie de mai mult și mai ales de crearea unei atmosfere de masă pentru cunoașterea și protecția monumentelor istorice. Astfel a început seria publicațiilor paralele, nu îndestul de fecundă.

Cea dintîi, o colecție de fotografii realizate de Șt. Petrescu, pe bună dreptate a fost primită cu satisfacție de unii, dar i s-au

adus și obiecțiuni, mai ales de N. Iorga, nu pe deplin justificate²⁷. De aici a rezultat o stagnare condamnată a lucrărilor de acest gen, altfel foarte utile pentru istoria artelor. Totuși secretarul Comisiei nu s-a oprit la acest început.

În calitatea sa de secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, Al. Lapedatu își ia în sarcină să revizuiască traducerea făcută de Victor Lazar, a monumentalei lucrări datorate arhitectului K. A. Romstorfer închinată cetății Suceava²⁸. Aici a fost nevoit să elimine unele pagini, să simplifice altele, dar să dea „o lucrare de total” prin notița istorică însoțitoare. Grea a fost și transpunerea în românește a terminologiei de arhitectură în limba germană. Astfel a fost obligat să recurgă fie la simplificări, fie la amplificări, ori păstrînd-o în germană dar cu parafrazare.

Erau greutăți care nu puteau fi înlăturate cu ușurință lipsind experiența trebuitoare.

Din același motiv Al. Lapedatu dorește să facă o mai largă popularizare a monumentelor istorice romane și române de pe întinsul patriei. Prilejul i-a fost dat de cererea făcută de Mihai Popescu, administratorul Casei Școalelor, de a pune la dispoziția învățămîntului o culegere de studii și descrieri despre monumente reprezentative²⁹. Astfel își află aci un meritat loc pa-

²⁷ Șt. Petrescu, *Odoarele de la Neamț și Secu*, București, 1911, Prefață de Alex. Lapedatu, 108 autotipii și 2 planșe fotografură (Sub auspiciile CMI). Prefațatorul vine cu o îndreptătită justificare în „BCMI”, III (1911), p. 160-161.

²⁸ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895—1904*. Publicată în românește cu o notiță istorică de Alex. Lapedatu, secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, membru corespondent al Academiei Române, Ediția Academiei Române. Cu 113 ilustrații în text și 12 planșe anexate, București, Göbl-Rasidescu, 1913, LVI + 112 p.

²⁹ Alex. Lapedatu, *Monumentele noastre istorice în lecturi ilustrate*. Alese, orînduite și publicate pe seama tinerimii școlare. Cu 115 ilustrații în text, București, „Flacăra”, 1914, XXIV + 431 p. + 1 h. (Din publicațiile Casei Școalelor, Biblioteca secundară nr. 5).

²⁵ *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pe 1942*, publicat de Victor Brătulescu, secretarul Comisiunii, București, 1943, 200 p. cu 13 figuri în text.

²⁶ *Idem*, pe 1943, București, 1946, 192 p., cu 61 figuri în text.

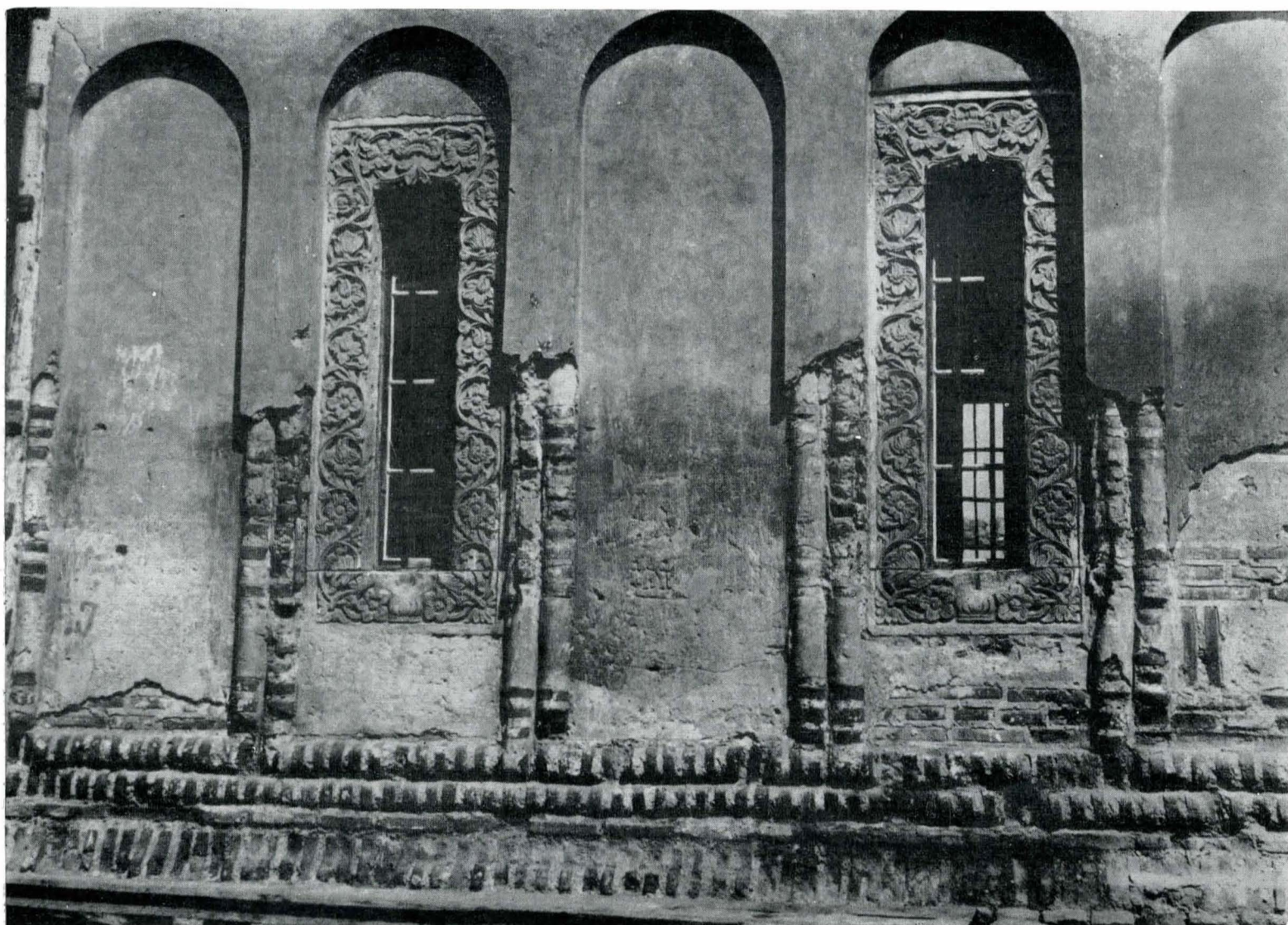

Fig. 6. Biserica mănăstirii Mărcuța (clișeu C.M.I.)

gini scrise de eminente istorici, arheologi, arhitecți și scriitori ca Al. Odobescu, Gr. Tocilescu, R. Netzhammer, Vasile Pârvan, N. Iorga, Ioan Bogdan, Teohari Antonescu, Al. Ștefulescu, Al. Russo, I. D. Traianescu, Gh. Balș, N. Ghika-Budești, G. Mandrea, P. Antonescu și alții. Largă este și contribuția alcătuitorului culegerii însăși și a colegului său de la Comisie, Virgil Drăghiceanu. Subiectele alese sînt dintre cele mai reprezentative: Podul lui Traian, Adamclisi, castrul de la Celei, cetățile Suceava, Neamț, Poenari, palate și curți domnești, cule, biserici și mănăstiri felurite ca Rădăuți, Baia, Putna, Probota, Sinnicoară, Vodița, Tismana, Cozia, Govora, Arnota, Cotroceni și altele. Astfel de inițiative laudabile nu au mai apărut.

Este demn de reținut și faptul că pentru înțelegerea mai cu înlesnire a lecturii, alcătuitorul dă și o listă relativ bogată de termeni de arhitectură și artă cum și diferite alte ramuri ce au nevoie de explicație, iar la sfîrșit o Listă de numele cetăților și orașelor antice.

Cititorii și iubitorii de artă din țară și străinătate aveau nevoie de îndrumări competente, sau măcar de ghiduri sumare. Erau greu de realizat, mai ales din lipsă de cadre calificate, dar și multe lipsuri pe care le prezenta atunci informarea științifică. De altfel și astăzi ne lipsește o bibliografie a genului.

În timpul primului război mondial, și mai ales imediat după aceea, cercetătorii din alte țări doreau să fie mai bine informați despre monumentele noastre de arhitectură și de artă. Ca să vină în întâmpinarea acestor cereri N. Iorga a simțit nevoia de la începutul conferințelor sale de la Paris să vorbească și despre acestea³⁰. Îndată, în calitate sa de membru și apoi de președinte

al Comisiunii Monumentelor Istorice, Iorga va căuta să informeze străinătatea printr-o largă prezentare a artei românești vechi³¹, a celei populare în România³² și chiar a priverii țării³³.

Pentru marelui public străin și mai ales pentru cei care ne vizitau țara ca turiști sau cercetători, tot Iorga s-a gîndit să facă o prezentare sub formă de ghid³⁴. Acest ghid, într-o redactare cu totul personală, a avut mai largă accesibilitate la publicul călător³⁵.

Atît călătorii străini, cît și dezvoltarea studiilor de istoria artei din țara noastră, l-au îndemnat pe același Iorga să dea la lumină și alte lucrări în cadrul aceleiași Comisii.

Buletinul a căutat insistent îmbogățirea portretisticii românești. Urmărind îndeaproape această temă cu multiple implicații documentare și artistice, N. Iorga, președintele Comisiei, a dat culturii românești două colecții dintre cele mai prețioase, culese dintre fresce, de pe țesături sau produse prin alte tehnici.

³⁰ N. Iorga — Gh. Balș, *Histoire de l'Art roumain ancien*, Paris, Boccard, 1922, 412 p. (cu 102 fig.) + 12 pl. Cuprinde două părți: N. Iorga *L'Art Roumain du XIVe au XIXe siècle*, și Gh. Balș, *L'Architecture religieuse moldave*; Balș semnează ca „Membru al Comisiei Monumentelor Istorice”; clișeele provin de la această Comisie.

³² N. Iorga, *L'Art populaire en Roumanie. Son caractère, ses rapports et son origine*, Paris, Gamber, 1923 (Imprimerie Ramuri-Craiova), XII + 139 p. (cu multe figuri în text) + 22 planșe.

³³ N. Iorga, *La Roumanie pittoresque*, Paris, Gamber, 1924 (Imprimerie Ramuri-Craiova), 221 p. + 19 pl. și numeroase figuri.

³⁴ N. Iorga, *Guide historique de la Roumanie*. Partie générale (partie descriptive), 2 broșuri, Paris-București, 1928, 55 + 151 p. (Commission des Monuments Historiques de Roumanie). Idem, *Conducător istoric la bisericile din București și împrejurimile imediate*. Traducere după *Guide historique de la Roumanie* de Liliana Iorga, Editura Municipiului București, 1935, 23 p. + 5 pl. (Luna Bucureștilor).

³⁵ N. Iorga, *Guide historique de la Roumanie*, deuxième édition, București, 1936, 175 p., 35 fig. în text și 10 pl. af. din text (Commission des Monuments Historiques de Roumanie). Cu același titlu cu mențiunea *Extraits choisis par Victor Brătulescu*, București, 1936, 68 p. (fără patronajul Comisiei Monumentelor Istorice).

³⁰ N. Iorga, *Introduction à l'Étude de la Roumanie et des Roumains. Conférences données à l'École interalliée des Hautes Études Sociales*, Paris, 1921, 20 p.; ed. nouă București, 1927, 52 p.; ed. III, București, 1931, 47 p. imediat și în românește: N. Iorga, *Introducerea la studiul asupra României și românilor*. Conferințe ținute la „Școala interaliată de Înalte studii sociale” de la Paris, Beiuș, 1922, 59 p. (extras din ziarul „Beiușul”, 1922).

Cea dintîi cuprinde portretele de domni, unele în mai multe variante³⁶. A doua se referă la portretele doamnelor, multe fiind cu variante³⁷. În prefețe se dau cîteva lămuriri sumare. Chiar dacă unele atribuiri pot fi discutabile, nu e mai puțin important faptul că, adunate la un loc, ele vor înlesni nespuse de mult studiile iconografice ulterioare. Totuși, de la apariția acestor serii, nu au mai apărut altele, care sînt atît de necesare.

După părerea mea, înainte de orice nouă inițiativă, se impune o altă ediție a portretelor, cu completări de rigoare, cu ceea ce nu a cunoscut lorga și cu descoperiri ulterioare. Se cere și o descriere mai amănunțită ca tehnică și realizare artistică. Dacă nu toate, măcar în parte să fie reproduse în culori.

Atît membrii Comisiei cît și personalul ei administrativ și tehnic firește au fost permanent preocupați de problema fundamentală a conservării și restaurării monumentelor istorice și au intervenit cu studii speciale. Însă, ori fiindcă în discuțiile Comisiei nu se ajunsese la un consens, ori fiindcă nu le socoteau potrivite să aibă girul ei, acestea nu au intrat între publicațiile oficiale. Amintim totuși intervenția și în această chestiune a neobositului ei prim-secretar, justă în esență și astăzi³⁸.

În sfîrșit, o altă activitate paralelă ce și-a asumat Comisia a fost aceea de a colecționa monumentele de cultură și artă mobile. Astfel a luat ființă Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice, inaugurată la 23 noiembrie 1910, cînd a fost deschisă publicului³⁹. Începutul de strîngere a acestor monumente însă era mai vechi, dar acum sprijinită de Ministerul Cultelor și al Învățămîntului, ca și de noile așezăminte Casa Bisericii și Casa Școalelor, ea a izbutit să salveze de la pierdere și înstrăinare un număr impresionant de opere. Văzută chiar atunci de cunoscutul bizantinolog Charles Diehl ea a fost apreciată favorabil și considerată unică în tot sud-estul european. Comisiunea Monumentelor Istorice avea sarcina să le studieze și să pună ordine în păstrarea și prezentarea lor. Primul ei conservator a fost Virgil Drăghiceanu care și-a luat foarte în serios rolul.

Mai presus de toate însă este de lăudat truda ce și-a asumat-o să dea la iveală catalogul acestei colecții cu peste nouă sute de numere cuprinzînd 34 monumente, 35 fresce, 700 icoane, 55 tablouri, 90 obiecte diverse (patrafire, feloane, podoabe eclesiastice etc.), 71 sculpturi și 53 antimise⁴⁰. Descrierea lor în general este bună ca și, cînd era cazul, descifrarea inscripțiilor slavone sau grecești (la acestea din urmă fiind ajutat și de profesorul Remus Caracac). La toate se arată proveniența. Se dau și reproduceri atît alb-negru cît și în culori. În ce privește tehnica lucrării este lăudabil că tînarul conservator a însoțit-o de un tabel cronologic al obiectelor descrise, o listă de nume de pictori, meșteri și zugravi, indice de nume și altul de lucruri. Importanța acestui catalog nu poate fi minimalizată de nimeni iar astăzi ajută la identificarea multor opere din muzeele noastre.

Scopul catalogului era să înlesnească studiul „diverselor probleme de artă ce le suscită o colecțiune, cît și pentru cunoașterea publică a unei averi publice”. Deși autorul a fost lipsit de studii pregătitoare care să-l ajute a-l face mai bun, totuși recunoaște că răspunde „adîncilor nevoi de orientare în trecutul nostru artistic” și ajută la studiul „restaurării monumentelor noastre naționale”. Totodată se gîndește la „organizarea tuturor muzeelor bisericești și monastirești din județe, astăzi lăsate la voia întîmplării și amatorilor de antichități”, vede necesitatea strîngerii obiectelor „ce formează însăși verigile evoluției activității artistice ale trecutului

³⁶ N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*. Adunate și publicate de președintele Comisiunii, Sibiu, Krafft et Drotleff, 1930, XV p. + 221 pl. + 21 pl. adause (23 a, 43 a, 67 a, 67 b, 68 a, 68 b, 68 c, 95 a, 129 a, 142 a, 142 b, 142 c, 155 a, 178 a, 183 a, 184 a, 186 a, 188 a, 191 a, 194 a, 198 a) (Comisiunea Monumentelor Istorice). Pe copertă „Portretele domnilor români”. A apărut în mai multe tiraje cu un număr variabil de planșe, toate detașabile, foarte puține exemplare fiind complete.

³⁷ N. Iorga, *Portretele doamnelor române / Portraits des princesses Roumaines*, București, 1937, XXXV p. + 85 fig. (planșe) + V p. (Comisiunea Monumentelor Istorice).

³⁸ Alex. Lapedatu, *Scurtă privire asupra cestiunii conservării și restaurării monumentelor istorice în România*, București, Göbl, 1911, 24 p. (tipărită mai întîi în publicația omagială „Lui Sp. C. Haret”).

³⁹ A. L. [apedatu], *Colecțiile istorico-artistice ale Comisiunii Monumentelor Istorice și ale Casei Bisericii, „BCMI”, III (1910), p. 197—198.*

⁴⁰ Virgil Drăghiceanu, *Catalogul colecțiilor Comisiunii Monumentelor Istorice*, București, 1912, XXI + 185 p. + XXXIII planșe.

nostru”, catalogarea lor și întocmirea „unei călăuze a monumentelor țării”⁴¹. Era astfel un început bun.

Cum la îndemnul și patronajul Comisiei începuseră să ia ființă muzee județene și orașenești în țară, conservatorul Colecției Comisiunii Monumentelor Istorice încă din 1914 devine „Conservator al muzeelor Comisiunii Monumentelor Istorice”. Această sarcină de cinste dă prilej lui Virgil Drăghiceanu să le cerceteze cu stăruință, o dată cu monumentele de arhitectură din țară. Referințele lui în această privință sînt de importanță documentară deosebită.

În 1931 monumentele medievale și religioase care se păstrau la Muzeul de antichități au fost unite cu Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice. A luat astfel ființă Muzeul de artă religioasă, patronat tot de Comisie.

Munca pe care a realizat-o Comisia s-a datorat membrilor ei pe care i-am amintit la locul potrivit. Aproape toți au nume cu mare prestigiu în știința și arta românească. Dar nu au fost numai ei. Alături de ei a stat totdeauna o falangă de cercetători și iubitori ai monumentelor, adesea și numele lor fiind de rezonanță venerabilă: istorici, ingineri, arhitecți, pictori etc. Dăm aici doar cîteva nume: D. Dan, Al. T. Dumitrescu, I. Grămadă, O. Lugoșianu, G. Mandrea, I. Minea, Gh. Nedioglu, P.P. Panaitescu și Sever Zotta.

Pentru partea de muncă pe teren și de realizare tehnică contribuția esențială a adus-o serviciul tehnic al Comisiunii. Activitatea aceasta, de toată lauda merită o prezentare specială, pe care noi nu putem decît să o enunțăm.

Acum încă o vorbă de sfîrșit: o sarcină importantă a Comisiei era să realizeze inventarul monumentelor istorice din țară. Am arătat ce s-a putut face în această privință. Adică nu s-a făcut. Motive se pot invoca multe. Ele se înțeleg de oricine fiindcă nici astăzi nu-l avem.

Comisiunea Monumentelor Istorice a însemnat foarte mult pentru grija ce o purta conservării și restaurării monumentelor. A însemnat poate mai mult prin contribuția efectivă pe care a adus-o în studierea acestor monumente și integrarea lor în circuitul științific și cultural al întregului popor. Sînt merite pe care nu trebuie să le uităm.

Résumé

Quatre-vingts ans s'accomplissent cet automne depuis la création, par le Décret du 17 novembre 1892, de la Commission des Monuments Historiques, organisation dont la mise en place marquait le début d'une étape nouvelle dans l'activité de conservation et de restauration des monuments historiques de Roumanie.

Dans l'article *Les obligations d'un anniversaire*, le Dr. Vasile Drăguț, directeur de la Direction des monuments historiques et d'art, souligne l'importance tant de l'anniversaire que de la réorganisation, au printemps de 1972, de la Commission des monuments historiques, institution qui continue en essence l'activité de celle créée il y a huit décennies, tout en la portant à un niveau supérieur correspondant aux exigences scientifiques et culturelles spirituelles de notre temps.

L'article *La Commission des Monuments Historiques au bout de quatre-vingts ans*, par le Prof. Aurelian Sacerdoțeanu, ancien membre de la Commission, passe en revue l'ensemble d'organes, d'organisations et de lois liés à l'activité de restauration et de conservation des monuments historiques de Roumanie, depuis l'époque du prince Alexandru Cuza jusqu'à nos jours. L'auteur insiste sur l'organisation, le cadre, les personnalités et les actions qui ont marqué l'activité de l'ancienne Commission et fait une analyse sommaire de sa publication, le „Bulletin de la Commission des Monuments Historiques”.

Le Prof. Horia Teodoru, ancien collaborateur de la Commission des Monuments Historiques, évoque, de même, des aspects et l'activité de celle-ci, notamment en ce qui concerne les restaurations d'architecture, dont l'auteur s'est occupé tout particulièrement.

Le Prof. Virgil Vătășianu expose les principales réalisations de la Section pour la Transylvanie de la Commission des Monuments Historiques, créée en 1919 à Cluj, notamment dans la tâche de l'étude et de la sauvegarde des vestiges daces et de l'art roumain de la Transylvanie.

A titre d'exemple de la fructueuse activité de l'ancienne Commission des Monuments Historiques, l'architecte Ștefan Balș, l'un des plus actifs restaurateurs de monuments de Roumanie, publie les données de la restauration, faite en 1932—1937, de l'église Crețulescu de Bucarest, important monument de l'époque Brâncoveanu, restauration qui a soulevé à ce moment-là des problèmes particulièrement délicats.

Le texte du Décret d'instauration de la nouvelle Commission des monuments historiques, ainsi que la liste de ses membres, constituent la partie finale de cette série d'articles qui, tout en rendant hommage à un anniversaire et à une activité méritoire du passé, ouvre une voie nouvelle à ceux appelés aujourd'hui à la poursuivre.

⁴¹ Catalogul este însoțit de o: *Ochire asupra artei naționale în legătură cu colecțiunile Comisiunii Monumentelor Istorice*, (p. IX—XXI), încă și acum destul de sugestiv în idei și cu prețioase lămuriri de tehnică, mai ales pentru pictură.